

LEVAS VLADIMIROVAS IR SENOJO VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS KNYGŲ GRAŽINIMO PERIPETIJOS

INA KAŽURO, EVALDAS GRIGONIS

Vilniaus universiteto biblioteka

Straipsnyje apžvelgiama buvusio Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriaus, žymaus knygotyrininko ir bibliotekininko, Vilniaus universiteto profesoriaus Levo Vladimirovo (1912–1999) veikla XX a. šeštajame dešimtmetyje siekiant sugražinti senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygų fondą, prarastą XIX a. po Vilniaus universiteto uždarymo, taip pat išvežtas Pirmojo pasaulinio karo metu knygas iš Vilniaus viešosios bibliotekos. Šio gana sėkmingo sumanymo įgyvendinimas leido rekonstruoti knygų fondą *Bibliotheca Academiae Vilnensis* (kitaip BAV), kuris tapo tikra jungiamąja grandimi tarp senojo ir dabartinio Vilniaus universitetų.

Pagrindiniai žodžiai: Levas Vladimirovas, Vilniaus universiteto biblioteka, knygų gražinimas, BAV fondas, knygų nuosavybės ženklai.

Šio straipsnio tikslas – 2012 metais paminėjus gražų 100 metų jubiliejų nuo žymaus knygotyrės ir bibliotekininkystės tyrėjo, bibliotekininkystės aukštojo mokslo Lietuvoje iniciatoriaus ir vadovo, Vilniaus universiteto (VU) profesoriaus Levo Vladimirovo (1912–1999) gimimo, išryškinti vieną iš šio daug Lietuvos kultūrai nusipelnusio žmogaus veiklos aspektų, o būtent jo, kaip Vilniaus universiteto bibliotekos (VUB) direktoriaus, stulbinamą pasiekimą gražinant į Vilnių nemažą dalį kadaise (t. y. XIX a. ir XX a. pr.) išvežtų senojo universiteto bibliotekos knygų. Tokį atrodo sunkiai įsivaizduojamą dalyką įgyvendinti galėjo tik tokia charizmatinė asmenybė kaip Levas Vladimirovas.

1948 metais pradėjęs eiti VUB direktoriaus pareigas L. Vladimirovas buvo sužavėtas, kaip pats teigė, bibliotekos *istorinėm tradicijom, savo skliautuotomis, freskomis papuoštomis salėmis, savo įdomiomis knygų ir rankraščių kolekcijomis* (Vladimirovas, 1967, p. 27). Naujasis bibliotekos vadovas manė, kad *Geras bibliotekos vadovas turi žinoti ne vien bibliotekos valdymo techniką ir jos knyginius fondus, bet ir šių fondų susikaupimo istoriją* (ten pat), tad nuo pat pradžių pradėjo intensyviai domėtis šios garbingos bibliotekos praeitimi, rinkti istorinę medžiagą. Jau po pirmųjų kelerių vadovavimo metų L. Vladimi-

rovas gerai pažinojo istorinius bibliotekos egzistavimo periodus: ir reikšmingą Vilniaus jėzuitų akademijos laikotarpį, ir Lietuvos vyriausiosios mokyklos periodo savitumus, ir XIX a. įvykusius bibliotekos pakilimą ir išnykimą. Visas jo darbas tiriant bibliotekos istoriją atsispindi iki šiol geriausioje klasikinėje studijoje apie Vilniaus universiteto bibliotekos istoriją lietuvių kalba – *400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje* (Vladimirovas, 1970). Apie senosios bibliotekos unikalumą L. Vladimirovo taikliai pažymėta: *Visų šių senos knygų kolekcijų itin svarbus specifinis bruožas yra tai, kad šie knygų rinkiniai nebuvo supirkti užsienio antikvariatuose, arba knygų mugėse bei aukcionuose, kaip, pavyzdžiui, susiformavo garsios JAV Kongreso bibliotekos, Harvardo universiteto arba milijardieriaus Pierponto Morgano bibliotekos Niujorke kolekcijos, o susikaupė „natūraliai“, kelių šimtmečių bėgyje. <...> Štai kodėl jos yra organiškai susietos su mūsų krašto civilizacijos ir kultūros istorija. Jos buvo čia studijuojamos, panaudojamos, kuriant naujas mokslo ir literatūros vertybes* (Vladimirovas, [rankraštis], Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), F145–726).

Betiriant VU bibliotekos istoriją prieš L. Vladimirovo akis iškilo liūdnas, tiesiog tragiškas šios bibliotekos likimas. Paaiškėjo, kad 1831 m. Imperatoriškojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygų fondą sudarė 51 837 pavadinimų knygos (apie 60 000 tomų), iš kurių maždaug 15 proc. – medicinos ir gamtos mokslų, 15 proc. – visuomeninių mokslų, 20 proc. – teologijos mokslų, taip pat grožinė, filologinė ir kitokio turinio literatūra (Vilniaus universiteto istorija, 1977, p. 106–113). 1832 m. uždarius Vilniaus universitetą 1835 m. į Kijevo Šv. Vladimiro universitetą pateko 7 563 tomai (5 405 veikalai; iš jų daugiau kaip keturiasdešimt tomų rankraščių) (Brensztejn, 1925, p. 91) (kitais duomenimis, 7 554 tomai (5 387 veikalai)) (Galaunė, 1982, p. 73; Мяскова, 2005, p. 8 ir p. 59) (o kartu su iš įvairių mokslo kabinetų, buvusių prie universiteto, knygomis – 7 819 tomų (5 565 veikalai) (Мяскова, 2005, p.60–61); į Charkovo universitetą – 4 321 tomas (1 339 veikalai) (Brensztejn, 1925, p. 92) (kitais duomenimis, 4 374 tomai dubletinių leidinių) (Мяскова, 2005, p. 60); į Baltarusijos švietimo apygardą – apie 9 000 tomų (6 382 veikalai) (Brensztejn, 1925, p. 90), kurie buvo paskirstyti jos mokymo įstaigoms – Vilniaus gubernijos gimnazijai, Vilniaus antrajai gimnazijai ir kitoms stambesnėms mokymo įstaigoms (Endzinas, 1985a, p. 52); į Medicinos ir chirurgijos akademiją – 13 240 tomų (6 590 veikalų) bei dar apie 6 000 tomų iš Vilniaus gydytojų instituto (Brensztejn, 1925, p. 93); į Vilniaus Romos katalikų dvasinę akademiją – 20 000 tomų (Brensztejn, 1925, p. 90);

į Vilniaus astronomijos observatoriją 484 tomai (312 veikalų); į Sankt Peterburgo mokslų akademiją – 48 tomai (32 veikalai). Iš viso iš likviduoto Vilniaus universiteto bibliotekos buvo paimta apie 60 000 tomų knygų ir išvežta daugiau kaip 20 000 tomų. Likusi bibliotekos fondo dalis – apie 40 000 tomų dar kurį laiką „glaudėsi“ Vilniuje – apie 787 tomus Vilniaus universiteto Astronomijos observatorijos bibliotekoje (Matulaitytė, 2004, p. 223), Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos bibliotekoje – 20 236 vnt. knygų (Endzinas, 1985b, p. 60), Vilniaus Romos katalikų dvasinėje akademijoje – apie 18 000 leidinių (Endzinas, 1985a, p. 52) (kitais duomenimis, 20 000 tomų) (Brensztejn, 1925, p. 90). Pagal Kijevo universiteto prašymą buvo nuspręsta 1838 m. pastarajam perduoti dar 795 veikalus iš Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos (Petrauskienė, 1961, p. 145). 1842 m. „dėl netikusios dvasios joje“ caro įsaku uždarius Vilniaus medicinos-chirurgijos akademiją, 1843 m. kovo mėn. į Tartu universitetą buvo pervežta 737 tomai veterinarijos turinio literatūros ir 1843 m. gegužės mėn. išsiųsti dar 456 tomai, o Vilniaus antroji gimnazija persiuntė Tartu universiteto bibliotekai 1843 m. likusias Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos bibliotekos knygas (ne mažiau kaip penkis pūdus knygų) (Endzinas, 1985b, p. 65–66). Daug knygų iš pastarosios uždarytos institucijos gavo ir Kijevo universitetas (17 556 tomus) (Мяскова, 2005, p. 63). 1838 m. šiam Ukrainos universitetui buvo perduota 230 veikalų iš Vilniaus Romos katalikų dvasinės akademijos (Petrauskienė, 1961, p. 145). 1842 m. caro valdžiai nusprendus perkelti Vilniaus Romos katalikų dvasinę akademiją į Peterburgą, 1844 m. rugsėjo mėn. į Peterburgą buvo perkelta ir visa dvasinės akademijos biblioteka (išskyrus joje atskirai laikytą Vilniaus diecezinės kunigų seminarijos biblioteką, t. y. apie 4 470 pavadinimų knygų, kuri, kaip ir pati ši seminarija, pasiliko Vilniuje), iš viso 1 545 pūdai ir 25 svarai knygų (Endzinas, 1985a, p. 57). Po šito Vilniuje iš senojo Vilniaus universiteto bibliotekos beliko apie 787 tomus Vilniaus universiteto Astronomijos observatorijos bibliotekoje bei šiek tiek knygų universiteto rūmuose veikiančioje gimnazijoje (Vladimirovas, 1970, p. 68). Biblioteką išsklaidžius, universitetui priklausiusios knygos prarado galią reprezentuoti vietinę mokslo ir kultūros tradiciją (Pacevičius, 2005, p. 14), o Rusijos bibliotekų istorijoje suvaidino svarbų vaidmenį praturtinant jų fondus ir sudarant palankias sąlygas spartesniam mokslo vystymuisi (Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона, 1891, p. 33, 790).

Besigilindamas į akademinės bibliotekos išblaškymo istoriją, L. Vladimirovas *negalėjo nesusidurti su [...] klausimu dėl kadaise universitetui priklausiu-*

sių kolekcijų likimo (Vladimirovas, 1967, p. 27). Stiprus akstinas vėliau jam apsispręsti kažką šiuo klausimu daryti buvo susipažinimas su viena byla iš Kauno politechnikos instituto archyvo, kurioje buvo surinkti Lietuvos ir Rusijos tarpvalstybinės vyriausybės komisijos (veikusios 1920–1922 m.) protokolai dėl muziejinių kolekcijų, taip pat knygų rinkinių grąžinimo Lietuvai. Vienas iš tos komisijos narių buvo L. Vladimirovo pažįstamas, garsus Lietuvos menotyrininkas Paulius Galaunė (1890–1988), tuo metu gyvenęs Kaune. Apsikeitus abipusiais vizitais L. Vladimirovas savo užrašuose pažymėjo: *jis mane painformavo apie komisijos darbo sunkumus, o pabaigoje davė suprasti, kad man bus dar sunkiau, ir kad jis abejoja, kad kas nors iš tos „aferos“ išeitų, bet palinkėjo man visokeriopo pasisiekimo* (Vladimirovas, [rankraštis], VUB RS F145–550, lap. 22).

Reikėtų pažymėti, kad optimizmu nespinduliavo ir bibliotekos vadovo bendradarbiai (Vladimirovas, [rankraštis], VUB RS F145–550, lap. 22), nes dėl to meto susidariusių politinių aplinkybių gilinimasis į Lietuvos praeitį, jos kultūrą galėjo ne juokais suerzinti sovietinio, internacionalinio režimo „sergėtojus“. Ir apskritai, ar buvo įmanoma kalbėti apie turtus, išvežtus prieš šimtą metų? Pasirodė, kad įmanoma, tačiau čia neapseita be politikos. Įžvalgusis L. Vladimirovas į visus savo siunčiamus sovietų valdininkams raštus įrašydavo priminimą apie carines represijas ir šitaip nekenčiamą carinę valdžią pakeitusi naujoji valdžia buvo savitai „spaudžiama“ atitaisyti buvusiojo režimo neteisības.

Stiprų užnugarį sudėtingoje restitucijos byloje ryžtingam bibliotekos direktoriui suteikė ir jo asmeninė byla: sovietinės armijos kapitono laipsnis, „Raudonosios žvaigždės“ ordinas už drąsą (1944 m.), narystė komunistų partijoje (nuo 1948 m.), darbas LSSR vyriausybės institucijose ir kt. (Vladimirovas, 2005, p. 24–25) kuo puikiausiai įrodė jo lojalumą ir ištikimybę naujai valstybės santvarkai. O nuo kaltinimų nacionalizmu, anot L. Vladimirovo, jį visam gyvenimui uždengė rusiška pavardė (Aukštaitytė, 1997, p. 15). Įvertinęs visas aplinkybes, L. Vladimirovas vis dėlto ryžosi pradėti grąžinimo akciją. Juo labiau kad 1953 m. kovo 5 d. mirus Sovietų Sąjungos diktatoriui Josifui Stalinui, prasidėjo visuomeninio gyvenimo atšilimas ir tapo įmanoma nesibijant represijų kreiptis į aukščiausius SSRS valdymo organus.

Taigi 1953 m. spalio 23 d. LSSR dailininkų sąjunga iškelė meninių kūrinių ir mokslinių rinkinių, skirtingais laikotarpiais išvežtų iš Lietuvos, grąžinimo į šios respublikos kultūros ir mokslo įstaigas ([mašinarštis], VUB RS F47–1596, 90) klausimą. Jų kreipimąsi į SSRS kultūros ministeriją pasirašė ir Lietuvos kultūros ministras Aleksandras Gudaitis-Guzevičius. Tada L. Vladimirovo ini-

ciatyva (Keršytė, 2011, p. 45) į bendrą Lietuvos vertybių sąrašą buvo įtrauktos knygos kaip *moksliniai rinkiniai* ([mašinėraštis], VUB RS F47–1596, 90). Tokiu būdu iš SSRS kultūros ministerijos į stambiausias Rusijos ir Ukrainos bibliotekas buvo išsiųsta užklausa dėl Lietuvos knygų kolekcijų buvimo jų fonduose. Deja, iš Ukrainos atėjo atsakymas ([mašinėraštis], VUB RS F47–1596, 94), kad pagal Charkovo universiteto rektorius I. N. Bulankino informaciją Charkovo universitete nėra jokių dokumentų apie knygų ir kitų kolekcijų perdavimą, taip pat nėra jokios galimybės nustatyti, ar yra šiuo metu senojo Vilniaus universiteto knygų bibliotekos fonde. Iš Kijevo universiteto informuota, kad jo biblioteka karo metais buvo visiškai sunaikinta. Pagaliau iš Lvovo atsakyta, kad Ukrainos MA Lvovo filialo bibliotekoje nėra Lietuvos meno paminklų ir archyvų. Taip pat neigiamas, nepaliekantis jokių vilčių atsakymas atėjo iš Maskvos V. Lenino bibliotekos: čia, tarp kita ko, rašoma, kad neaptikta jokių eksponatų nei iš Vilniaus senienų muziejaus, nei iš Sankt Peterburgo Romos katalikų akademijos bibliotekos ([mašinėraštis], VUB RS F47–1596, 107). Po tokių atsakymų, neatsiradus pagrindžiančių užklausą faktų, knygų grąžinimo byla buvo uždaryta. Muziejinių eksponatų grąžinimas taip pat nesulaukė teigiamo sprendimo, nors buvo dar ilgai susirašinėjama (Keršytė, 2011, p. 46).

Nepaisydamas nesėkmingos akcijos pradžios L. Vladimirovas nenuleido rankų. Jis ieškojo nesėkmės priežasčių. Pagrindinė klaida buvo ta, kad, kreipdamasis į aukštesias valdymo instancijas, jis grindė savo paraišką netiksliais, paskolintomis iš antrinių šaltinių žiniomis, su pasenusiais ir nepatikrintais faktais (pvz.: M. Brenšteino ir kitų lenkų mokslininkų istorinės studijos, Lietuvos ir Rusijos vertybių grąžinimo komisijos byla). Antra vertus, buvo aišku, kad niekas nesuinteresuotas atverti savo fondų, kad jie būtų išvežti, tokiems sprendimams turi būti pagrįstos nuosavybės teisės. Bibliotekos direktoriui reikėjo iš naujo parengti paieškų strategiją. Visų pirmą reikėjo pačiam rasti dingusios bibliotekos pėdsakų ir tik paskui kelti grąžinimo klausimą. Negaišdamas laiko jis pradėjo plačias paieškas.

Toliau prasidėjusi veikla buvo panaši į detektyvinį romaną arba net į „medžioklę“, o pats L. Vladimirovas vėliau įvardijo šiuos įvykius kaip *vieną įdomiausių ir labiausiai jaudinančių darbo universiteto bibliotekoje puslapių* (Vladimirovas, [rankraštis], VUB RS F145–550, lap. 22). Negaišdamas laiko ir padedamas artimiausių bendražygių bibliotekininkų Nojaus Feigelmano, Irenos Vaitkevičiūtės (Petrauskienės), Janinos Gutauskienės, Antano Antanovičiaus ir kitų, jis pradėjo plačias paieškas. *Subūriau komandą, sėdėjome archyvuose, ieškojom, kur tos knygos pateko, įvairiausiais būdais sugebėdavom*

prasmukti į saugyklas (Aukštaitytė, 1997, p. 15). Buvo išnaudojama kiekviena tinkama proga – L. Vladimirovas važiuodavo pats į įvairias Rusijos, Ukrainos bibliotekas ar archyvus arba siųsdavo ten savo patikėtinius (Vladimirovas, 1967, p. 28; Vladimirovas, [rankraštis], VUB RS F145–775).

Viename 1959 m. *Švyturio* žurnalo straipsnyje užfiksuotas vienas toks knygų „medžioklės“ etapas: *Kai 1954 m. universiteto bibliotekininkai vyko į gamybinę praktiką, jis pasistengė, kad keletas studentų patektų būtent į šią* [t. y. į Leningrado Saltykovo-Ščedrino viešąją – A.] *biblioteką. Jis kartu su jais išvertė visus archyvus, saugyklas, bet ieškomų knygų taip ir nesurado* (Jakštas, 1959, p. 25). Norėdamas geriau įsigilinti į reikalą, L. Vladimirovas ėmėsi tirti ir pačius senų knygų antspaudus, ekslibrisus ir supereklibrisus, būdingus įrišimus, visa, kas galėjo padėti atpažinti „savo knygas“. Dar viena priemonė, kurią L. Vladimirovas naudojo paieškoms, – platus kontaktų palaikymas su senais bibliotekininkais, kurie dar prisimindavo senus laikus ir gerai žinodavo savo senas kolekcijas (Vladimirovas, 1967, p. 28). Apie dvejus metus prirėkė, kol, surinkus duomenis, kur yra iš senojo Vilniaus universiteto išgabentos knygos, ištyrus dokumentus, liečiančius išvežimo aplinkybes, ir atradus senus Vilniaus universiteto rankraštinius katalogus, patvirtinančius nuosavybės teises, atsirado galimybė vėl kreiptis knygų grąžinimo klausimu.

Vyriausybė mūsų nerėmė – vėliau viename interviu *Lietuvos aido* laikraščiui sakė L. Vladimirovas (Aukštaitytė, 1997, p. 15). Matyt, po pirmojo nesėkmingo bandymo 1953–1954 m. Lietuvos vadovai nesitikėjo, kad galima antrą kartą kreiptis tuo pačiu klausimu. Ir vis dėlto šį kartą atkaklus bibliotekos direktorius tiksliai žinojo, ko ieško. Tai buvo kitas, šį kartą jau sėkmingas grąžinimo akcijos etapas, trukęs nuo 1956 iki 1959 metų.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad L. Vladimirovui pavyko sugrąžinti didelę dalį išblaškytos bibliotekos. Negalima sakyti, kad tai buvo visiška sėkmė. Turint galvoje visas šios istorijos aplinkybes, rezultatas atrodo įspūdingai. Tai pripažino ir Lietuvos išeivija Amerikoje, paskelbusi savo spaudoje L. Vladimirovo pasakojimą apie įvykusią akciją (Vladimirovas, 1967, p. 26–31).

Renigiantis paminėti buvusio ilgamečio Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos direktoriaus Levo Vladimirovo 100 metų jubiliejų buvo sumanyta įvertinti jo nuveiktą didžiulį darbą sugrąžinant dalį senojo Vilniaus universiteto fondų į savo istorinę vietą. Vienas iš VUB Retų spaudinių skyriuje esančių knygų fondų – senojo Vilniaus universiteto biblioteka (lot. *Bibliotheca Academiae Vilnensis*; toliau BAV) egzistuoja vien L. Vladimirovo pastangų dėka, tačiau L. Vladimirovas sugebėjo grąžinti dar nemažai knygų, kurios papildė

ir kitus Retų spaudinių skyriaus fondus (kirilikos ir lietuviškų knygų). Tačiau kiti fondai buvo tik papildyti (nors ir ypač svarbiais leidiniais), o BAV fondas, kaip jau minėta, visas yra L. Vladimirovo pastangų „vaisius“. Reikėtų pažymėti, kad, be senajam Vilniaus universitetui priklausiusių knygų, jame yra ir Vyriausiosios dvasinės seminarijos Vilniuje knygų kolekcija, taip pat Vilniaus kilmingųjų kolegijos, Vilniaus Romos katalikų dvasinės akademijos ir kai kurių kitų bibliotekų likučių.

Taigi buvo nuspręsta perskaičiuoti visus BAV fonde esančius spaudinius *de visu* ir nustatyti kiekvieno konkretaus spaudinio kelią į mūsų universiteto biblioteką. Suskaičiavus kiekvieną fizinį vienetą arba tomą (konvoliute esami skirtingi leidiniai buvo traktuojami kaip vienas vienetas) VUB Retų spaudinių BAV fonde buvo rasti 17 853 spaudos vienetai. Pasinaudojant leidinių kiekio skaičiavimo proga, buvo renkama ir smulkesnė informacija apie šį fondą ir nustatyta, kad BAV fonde yra 2 knygos iš karaliaus Žygimanto Augusto kolekcijos (dar viena gražinta „žygimantinė“ knyga buvo priskirta XVI a. leidinių fondui; šifras: II 4702), 222 leidiniai iš Sapiegų kolekcijos (vad. *Bibliotheca Sapiehana*), o pagal svarbesnes leidyklas buvo galima nustatyti, kad iš Planteņų spaustuvės šiame fonde yra 21 leidinys, iš Elzevyrų – 19. Senojo Vilniaus universiteto leidykla (veikė 1575–1805) BAV fondui „dovanojo“ 207 leidinius, o visos kitos Vilniuje esančios spaustuvės – 69 (taigi iš viso BAV fondas turi 276 vnt. leidinių, kurie buvo išleisti šiame mieste, o tai sudaro apie 1 proc. visų šio fondo spaudinių).

Dabartinis BAV fondas lentynose išdėliotas pagal senąją šifrų eilės seką. Kadais Vilniaus universiteto bibliotekoje knygos buvo šifruojamos teminiu principu, buvo atsižvelgiama į leidinio turinį. Senasis istorinis šifras susidėjo iš arabiškų skaičių, perskirtų taškais, labai dažnai iš trijų skaičių grupių, pvz., 1.1.5, 39.5.20 ir pan. (pirmas skaičius reiškė bibliotekos spintos, kurioje laikyta knyga, numerį, antras žymėjo lentyną toje spintoje, o trečiasis – konkrečios knygos vietą toje lentynoje), tačiau yra šifrų ir iš dviejų grupių skaitmenų ar net vieno skaitmens (pvz.: 37.2 ar tik 65.), taip pat tokių šifrų, kur po antros (arba dažniausiai trečios) skaičių grupės yra papildomai prirašoma kokia nors mažoji raidė (pvz.: 58.5a.1. ar 48.3.24b, 41.4.15.d ir pan.). BAV fondas prasideda šifru 1.1.5 ir paskutinė tokiu principu šifruota knyga turi šifrą 75.1.14. Po šio šifro einanti BAV dalis jau yra iš dalies prie Vilniaus universiteto veikusiai (Alma Mater Vilnensis, 2009, p. 600) Vyriausiajai dvasinei seminarijai priklausiusios knygos (su įvairių kitų kolekcijų priemaiša). Nemažai šių knygų turi tokios pat rūšies šifrus, kurie buvo naudojami ir senoji Vilniaus univer-

siteto bibliotekoje, tačiau, neturint senojo Vyriausiosios dvasinės seminarijos katalogo, nebuvo įmanoma sutikrinti šių šifrų (labai dažnai knygoje yra ne vienas, o keli tokie šifrai, neaišku, kuris yra tikrasis), todėl knygos lentynose buvo dedamos iš eilės pagal formatą (šifrai C arba D, arba E, arba F ir eilės numeris). Į šią grupę spaudinių įėjo ir senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygos (su tipiniu antspaudu ar nuosavybės įrašu), kurios arba neturėjo senųjų šifrų, arba tie senieji šifrai neatitiko senajame kataloge nurodytų šifrų. Šioje BAV dalyje pasitaiko ir visiškai su Vilniumi nesusijusių leidinių, kurie per L. Vladimirovo organizuotą knygų grąžinimą atsitiktinai pateko į grąžinamų knygų dėžes.

Bene pagrindinis požymis, rodantis, kad leidinys yra iš senojo Vilniaus universiteto bibliotekos (nes minėtas specifinis skaitmeninis šifras nebūtinai reiškė, kad knyga yra iš VUB), yra antspaudas antraštiniame lape – BIBLIOTH. ACADEM. VILNENSIS, kuris buvo dedamas į šios bibliotekos knygas pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais, tačiau tokį antspaudą turi anaip tol ne visi spaudiniai iš BAV fondo. Nemažai spaudinių turi ir kitokių priklausomybės senajai VUB įrodymų, kaip antai ranka įrašytų proveniencijų, kuriose figūruoja tokios formuluotės: *Bibliothecae Academiae Vilnensis*, *Collegii Vilnensis Societatis Jesu* ir įvairūs šių įrašų variantai arba tiesiog *Bibliothecae Magnae* (užrašas, liudijantis, kad ta knyga priklausė studijoms reikalingiausių ir vertingiausių VUB knygų rinkiniui ir kurią buvo galima skaityti tik vietoje). Būtent vadovaudamiesi šiais požymiais (bet ne vien šiais), L. Vladimirovas ir jo lietuvių kolegos „medžiojo“ knygas po įvairius Sovietų Sąjungos miestus.

Norėjęsi pažymėti, kad, skaičiuojant kiekvieną atskirą spaudinio vienetą, taip pat buvo bandoma nustatyti ir spaudinio laikymo vietą, prieš jam patenkant į VUB. Knygos buvo parvežtos į VUB iš keleto tuometės Sovietų Sąjungos miestų – Maskvos, Leningrado (dab. Sankt Peterburgas), Kijevo ir Charkovo. Dažnai nustatyti knygos laikymo vietą prieš ją parvežant į Vilnių buvo ganėtinai lengva, nes nemažai knygų turėjo aiškius buvusios nuosavybės ženklus. Tačiau didelio kiekio knygų buvusioji priklausomybė buvo mįslė. Atidžiau peržiūrint tokias „mįslingas“ knygas iš BAV fondo, buvo pastebėti įvairūs palikti ženklai (įrašyti skaičiai ar tiesiog neaiškūs antspaudai bei dažnos lipdės su skaitmenimis ant spaudinių kietviršių). Norint nustatyti šių leidinių – „slapukų“ ankstesnę institucinę priklausomybę, į pagalbą buvo pasitelktos VUB Rankraščių skyriuje esančios senojo VU knygų parvežimo XX a. šeštajame dešimtmetyje iš įvairių buvusios Sovietų Sąjungos vietų bylos su tokių knygų sąrašais. Sąrašo knygų buvo ieškoma VUB Retų spaudinių skyriuje esančio

BAV kortelinio katalogo kortelėse ir, nustačius tokių knygų saugojimo vietas šifrus, šie „radiniai“ buvo lyginami su aiškiais priklausomybės ženklus turinčiomis knygomis tokiu būdu „iššifruojant“ absoliučią daugumą knygos priklausomybės ženklų.

Reikėtų truputį plačiau aptarti BAV fonde ir kituose Retų spaudinių fonduose esančių knygų grąžinimo istoriją, knygų kiekybinį pasiskirstymą pagal buvusią saugojimo vietą ir buvusios priklausomybės vienai ar kitai institucijai požymius.

KNYGOS, PARVEŽTOS IŠ SSRS MOKSLŲ AKADEMIJOS BIBLIOTEKOS LENINGRADE

Sovietų Sąjungos mokslų akademijos biblioteka Leningrade pateko į L. Vladimirovo akiratį po ilgų paieškų, klajonių po šio miesto archyvus, lankymosi įvairiuose antikvariatuose, pokalbių su bibliofilais (Jakštas, 1959, p. 25). Deja, čia buvo pasakyta, kad *jokių Vilniaus knygų jų bibliotekoje nesama* (Vladimirovas, 1967, p. 30). L. Vladimirovas prisimena: *Tam, kad įrodyti, jog jos yra, teko imtis gudrybių. Atsisėdau senų spaudinių skyriaus skaitykloje ir pagal katalogą užsisakiau keletą knygų, kurios, pagal mano spėjimą, galėjo kadaise priklausyti Vilniaus universitetui. Ir iš tikrųjų iš dešimties šių senų spaudinių trys turėjo senojo Vilniaus universiteto antspaudą* (Vladimirovas, 1967, p. 30). Tad dabar naujame tuomečio Vilniaus universiteto rektoriaus Juozo Bulavo prašyme SSRS mokslų akademijos prezidentui A. Nesmejanovui šalia išdėstomos senosios bibliotekos išsklaidymo istorijos ir grindžiamo grąžinimo reikalingumo jau konkrečiai nurodoma dabartinė knygų vieta ([mašraštis], VUB RS F47–578, lap. 4–5).

Iš pradžių prašymas buvo teigiamai sutiktas SSRS mokslų akademijos vadovybės ir prasidėjo knygų atranka ir perdavimas, bet tik iš rezervinio (dubletinio) MA bibliotekos fondo. Iki 1956 m. gruodžio pabaigos geležinkeliu konteineryje ir siuntomis į Vilnių grįžo 4 260 senų knygų. Tačiau knygų atrankos metu Lietuvos bibliotekininkai netikėtai susidūrė su kliūtimis Leningrado bibliotekos saugyklose: jų neįleido į pagrindinį fondą, kur pateko vertingiausi leidiniai, buvo tikrinama, ar nėra tarp jau atrinktų leidinių inkunabulų ir kitų ypač vertingų knygų (Vladimirovas, [rankraštis], VUB RS F145–775). Kita vertus, buvo pastebėta perdavimo aktų kvitų duomenų nesutaptis su duomenimis iš grąžintų knygų sąrašų: visuose kvituose rašoma, kad grąžinamos

XVII–XVIII a. knygos. Bet iš tikrųjų sąrašuose buvo nemažai XIX a. leidinių, o svarbiausia – buvo gražinta toli gražu ne visa senojo Vilniaus universiteto bibliotekos kolekcija. Vėl teko kreiptis į SSRS mokslų akademiją ir jos biblioteką (1957 m. lapkričio mėn.) ([mašinėraščio kopija], VUB RS F47–1504, 39–41). L. Vladimirovui tame kreipimesi pasiskundžius, kad gražinta tik dalis knygų (apie 4 000 egz.), SSRS mokslų akademijos prezidentas A. Nesmejanovas į tai atsakė, kad pradėta ieškoti likusių knygų ir visos išaiškintos senojo Vilniaus universiteto knygos bus gražintos ([mašinėraščio kopija], VUB RS F47–1504, 44). Į Leningradą Vilniaus dvasinės akademijos knygų atrankai vėl siunčiami Vilniaus universiteto bibliotekos atstovai, tarp jų pats direktorius L. Vladimirovas, visų jų pastangomis 1958 m. buvo gražinti 195 egz. ([rankraščiai, mašinėraščiai], VUB RS F47–671, lap. 88–92 ir 93–96), o dar po metų į Vilnių atgabenta antra didelė senų knygų partija – 5 599 egz. Tarp šių knygų ir vėl pasitaikė nemažai XIX a. knygų, niekaip nesusijusių su Vilniumi, ir net XX a. leidinių ([rankraštis]. VUB RS F47–736). Kaip ir 1956 metais, vilniečių neįleido į pagrindines saugyklas.

Galčiausiai SSRS mokslų akademijos prezidiumo vardu viceprezidentas A. Ostrovitianovas 1959 m. liepą atsisakė tęsti knygų gražinimą, nes, anot jo, tam reikalingas SSRS ministrų tarybos nutarimas, be to, tarp visų šių knygų vyrauja pasaulinės, o ne lietuvių nacionalinės reikšmės spaudiniai, kuriuos dar ir dėl jų išsibarstymo po daugiamilijoninius SSRS mokslų akademijos fondus rasti būtų labai sunku ([mašinėraščio kopija], VUB RS F47–1504, 69–70). Visi vėlesni mėginimai taip pat nedavė teigiamo rezultato (paskutinis oficialus L. Vladimirovo laiškas gražinimo klausimu datuojamas 1980 m.) ([rankraščiai, mašinėraščiai, mašinėraščių kopijos], VUB RS F47–1505).

Taigi iš minėtų 17 853 spaudos vienetų, esančių BAV fonde, 9 265 fiziniai vienetai buvo L. Vladimirovo pastangomis parvežti iš šios Leningrade esančios bibliotekos (52 proc. viso dabartinio BAV fondo). Dauguma minėtų knygų 1844 m. (kartu su Vilniaus Romos katalikų dvasinės akademijos bibliotekoje esančiomis knygomis) buvo išvežtos į Sankt Peterburgo imperatoriškąją Romos katalikų dvasinę akademiją. Ši institucija veikė iki 1918 metų, kai bolševikų valdžia akademiją uždarė. 1924 m. šios buvusios akademijos knygos buvo perduotos SSRS mokslų akademijos bibliotekai Leningrade. Kadangi sunku pasakyti, kiek tiksliai knygų 1844 m. buvo išvežta į Sankt Peterburgą iš uždarytos Vilniaus Romos katalikų dvasinės akademijos (manoma, galėjo būti apie 30 000 tomų (Endzinas, 1985a, p. 61)), galima spėti, kad į Vilnių sugrįžo mažiau kaip trečdalis visų išvežtų knygų.

Skirstant pagal amžius, knygos, parvežtos iš Leningrado, išsidėsto taip:

- a) XVI a. – 64 leidiniai (arba suapvalinus 1 proc. visų „leningradietiškų“ leidinių ir 0,3 proc. viso BAV fondo)
- b) XVII a. – 1 365 (arba 15 proc. ir 8 proc.)
- c) XVIII a. – 4 801 (arba 52 proc. ir 27 proc.)
- d) XIX a. – 3 019 (arba 32 proc. ir 17 proc.)

Ir dar 16 leidinių leidimo datos nepavyko nustatyti.

Vienas iš pagrindinių požymių, rodančių, kad ši BAV dalis kadaise buvo saugoma būtent SSRS mokslų akademijos bibliotekoje Leningrade, – apvalus antspaudas su įrašu rusų kalba *Библиотека Академии Наук СССР* (SSRS mokslų akademijos biblioteka). Taip pat labai dažnas požymis – ant knygos nugarėlės apatinės dalies užklijuota lipdė su įrašu lotynų kalba *Bibliothecae Romano-catholicae ecclesiasticae academiae Petropolitanae* (Bažnytinės Romos katalikų akademijos Peterburge bibliotekos). Yra nemažai knygų, kurių minėta lipdė laikui bėgant nuplyšo ir dingo, taip pat ne visada yra ir *Библиотека Академии Наук СССР* antspaudas. Ir čia buvo pastebėta, kad aiškios kilmės knygos (ir su tokiu antspaudu, ir su minėta lipde) turi ir kitų požymių, skiriančių jas iš kitų BAV knygų. Visų pirma buvo pastebėta, kad tokių spaudinių paskutiniame priešlapyje yra pieštuku įrašytas skaičius, kuris, vėliau paaiškėjo, atitinka parvežtų iš Leningrado knygų sąrašė nurodytą leidinio įkainojimą. Ši Leningrade įrašyta knygos kaina yra būdinga vien iš šio miesto parvežtiems leidiniams (iš kitų Sovietų Sąjungos miestų grįžusios knygos neturi tokių įkainojimų). Paskutinis priešlapis slepia dar keletą „leningradietiškų“ požymių, kaip antai kartais jame yra raudonas (arba mėlynas) kryžiuokas, arba būna įrašytas bet koks numeris iš dviejų dalių (pvz.: *V/73* arba *248/3* ir pan.; prasmė neišaiškinta). Pirmame knygos priešlapyje kartais aptinkamas ir toks įrašas pieštuku: *Зап. фонд ЕБ 1952*, kuris taip pat yra būdingas iš Leningrado SSRS mokslų akademijos bibliotekos parvežtoms knygoms.

Žinant, kad senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygų kelias į šią Rusijos biblioteką ėjo per dvasines akademijas (pirma Vilniaus, paskui ir Sankt Peterburgo), nenuostabu, kad dauguma iš ten į Vilnių sugrįžusių leidinių yra būtent religinio turinio, tačiau yra ir kitokios tematikos knygų. Iš viso kiekio knygų, parvežtų iš Leningrado, būtų verta paminėti vienintelį mums L. Vladimirovo pastangomis grąžintą inkunabulą (ar tiksliau trijų inkunabulų konvoliutą, kurių pirmas yra Francesco Petrarkos *De remediis utriusque fortunae* ([Heidelberg], [apie 1490]; šifras: Ink. 304–306), knygą iš Žygimanto Augusto kolekcijos – Aurelijaus Augustino *Tam in Vetus quam in Novum Testamentum*

commentarii (Basel, 1542; šifras: II 4702), Motiejaus Sarbievijaus *Keturios lyrikos knygos* (Antwerpen, 1632; šifras BAV 38.3.36) su garsiojo P. Rubenso frontispisu, taip pat svarbių lietuvių kultūrai leidinių, tokių kaip antai Mikalojaus Daukšos versta *Postilę* (Vilnius, 1599), antrąjį visos Biblijos lietuvių kalba leidimą *Biblija, tai esti visas Šventas Raštas* (Karaliaučius, 1755), Konstantino Sirvydo *Punktai sakymų* pirmą dalį (Vilnius, 1629) ar kontrafakcinį leidinį *Knyga nobažnystės krikščioniškos* (Karaliaučius, 1684).

KNYGOS, PARVEŽTOS IŠ UKRAINOS MOKSLŲ AKADEMIJOS VALSTYBINĖS VIEŠOSIOS BIBLIOTEKOS (KIJEVE)

Remdamasis istoriografinė medžiaga, L. Vladimirovas gerai žinojo apie nemažos uždarytosios senojo Vilniaus universiteto bibliotekos dalies pergabenimą į buvusį Kijevo Šv. Vladimiro imperatoriškąjį universitetą, tačiau užtikti šią kolekciją Ukrainos sostinėje pavyko toli gražu ne iš karto, nes Antrojo pasaulinio karo metu Kijevo universiteto biblioteka buvo vokiečių sunaikinta. Tik visai atsitiktinai sužinota, kad senų knygų rinkinys dar prieš karą pateko į Ukrainos mokslų akademijos biblioteką ir šitaip išvengė liūdno likimo.

Atgauti iš Ukrainos mokslų akademijos knygų kolekciją sutiko padėti tuometis Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto sekretorius Antanas Sniečkus. Jis dėl šio reikalo paskambino savo draugui Ukrainos KP Centro komiteto sekretoriui Aleksejui Kiričenko (Aukštaitytė, 1997, p. 15). Po šio skambučio iš Ukrainos mokslų akademijos buvo gautas leidimas atrinkti Vilniaus universitetui priklausiusias knygas ir 1958 m. spalio 31 d. buvo pasirašytas perdavimo aktas, kuriuo Vilniaus universitetui perduodama senojo Vilniaus universiteto kolekcija iš 7 542 tomų ([rankraščiai, mašinraščiai], VUB RS F47–710, lap. 1).

Deja, į Vilniaus universiteto rektoriaus Jono Kubiliaus prašymą gražinti likusią kolekcijos dalį nebuvo atsizvelgta. Vilniaus taip pat nepasiekė nė vienas inkunabulas – N. Feigelmano duomenimis, Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos Retų spaudinių skyriuje šiuo metu saugomi 26 priklausę senajam Vilniaus universitetui inkunabulai (Feigelmanas, 1975, p. 420–474).

Nepaisant to, iš šios bibliotekos į Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrių, pagal šio skyriaus darbuotojų skaičiavimus, „atkeliavo“ 7 037 fiziniai vnt. spaudinių (t. y. 39 proc. viso dabartinio BAV fondo, arba ant- ra pagal dydį BAV dalis). Manant, kad apytiksliai iš Vilniaus į Kijevo Šv. Vladimiro universitetą 1835–1841 m. buvo išvežta apie 26 400 tomų knygų (čia

apimant ir likviduoto Vilniaus universiteto bibliotekos dalį, ir prie jo veikusių kabinetų bibliotekėles, ir dalį Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos bei Vilniaus Romos katalikų dvasinės akademijos knygų rinkinių), po daugiau kaip 100 metų į Vilnių sugrįžo apie 26 proc. viso šio išvežto turto.

Skirstant pagal amžius iš Ukrainos mokslų akademijos bibliotekos parvežtąsias knygas matyti, kad:

- a) iš XVI a. yra 399 leidiniai (arba 6 proc. visų „kijevietišku“ leidinių ir 2 proc. viso BAV fondo)
- b) XVII a. – 1 135 (arba 16 proc. ir 6 proc.)
- c) XVIII a. – 2 904 (arba 41 proc. ir 16 proc.)
- d) XIX a. – 2 589 (arba 37 proc. ir 14 proc.)

Ir dar 10 leidinių leidimo datos nepavyko nustatyti.

Vienas iš svarbiausių požymių, leidusių nustatyti leidinių buvusią priklausomybę Ukrainos mokslų akademijos valstybinei viešajai bibliotekai, apvalus antspaudas su lotynišku įrašu *Bibliotheca universitatis st. Vladimiri* arba rusišku įrašu *Библиотека императорскаго университета св. Владимира* (toks buvo Kijevo universiteto, į kurį XIX a. 4–5 dešimtmečiu ir pateko knygos iš Vilniaus, nuosavybės ženklas). Tačiau tokį antspaudą turėjo toli gražu ne visos knygos iš Kijevo. Kur kas dažniau pasitaikė ir knygoms identifikuoti daug svarbesnės buvo spalvotos (oranžinė, mėlyna, rožinė ar balta) lipdės ant knygų nugarėlių (ar kitose išorinio kietviršio vietų), kuriose buvo įrašytas Kijevo Šv. Vladimiro universiteto bibliotekos šifras iš dviejų skaitmenų – romėniškojo ir arabiškojo (pvz.: I.6 ar V.213 ar XIII 54 ir pan.; kartais vietoj romėniškojo skaitmens būdavo lotyniškosios raidės B ar C) ir tokie pat šifrai buvo perduodamų knygų sąrašė, kurį sudarė ukrainiečių pusė 1958 m. (kadangi tamė knygų sąrašė šifrai prie kiekvienos knygos dažniausiai eina eilės tvarka, buvo nesunku įsitikinti konkretaus leidinio su tokiu šifru „kijevietiška“ kilme). Labai dažnas požymis knygoje iš Kijevo yra antraštinio lapo kairėje pusėje apačioje pieštuku užrašyta N raidė ir šalia koks nors skaitmuo (pvz., N60 ar N842 ir pan.), o kartais šalia dar būna prirašytas kitas skaitmuo (be raidės) raudonu pieštuku. Būdingas knygų, grąžintų iš Kijevo, bruožas taip pat yra leidinio priešlapyje (dažniausiai pieštuku) įrašytos lotyniškosios raidės U.V. ir minėtas šifras (pvz.: XII.76). Šis U.V. kartais yra šiek tiek išskleidžiamas į U[niv].V[il] ir tada paaiškėja, kad šios raidės – kijeviečio bibliotekininko pastaba, kad šis leidinys į Kijevą pateko būtent iš senojo Vilniaus universiteto bibliotekos. Dar vienas, nors ir gana retas knygos požymis, leidžiantis nustatyti to leidinio buvusią saugojimo vietą, – auksintas įspaudas įrišimo nugarėlės apačioje B.U.S.V. (*Bib-*

liotheca Universitatis Sancti Vladimiri) arba analogiškas įspaudas kirilinėmis raidėmis – Б.У.С.В. (*Библиотека университета св. Владимира*).

BAV dalyje, grįžusioje iš Kijevo, palyginti nedaug yra religinės literatūros, vietoj to savo gausumu išsiskiria knygos iš kitų mokslo sričių – istorijos, klasikinės filologijos, tikslųjų mokslų, teisės ir kt., taip pat yra nemažai grožinės literatūros kūrinii (beje, iš Kijevo pavyko atgauti daugiausia paleotipų – 65 gz.). Iš žymesnių šios BAV dalies spaudinių galėtume įvardyti Lietuvoje ilgai gyvenusio ispanų kilmės teisininko ir poeto Petro Roizijaus *Decisiones* (Kraków, 1563), italų kilmės lenkų kronikininko Aleksandro Gvaninio pirmą *Sarmatiae Europaeae descriptio* leidimą (Kraków, 1578), vieną iš reikšmingiausių XVI amžiaus matematinių žinių rinkinių – Nikolo Tartalijos *Trattato Generale di Numeri e Misura*. Pt. 1, 3–6 (Venezia, 1556–1560), lenkų poeto Adomo Mickevičiaus sonetų rinkinio *Sonetų* pirmąjį leidimą (Moskva, 1826), lietuvių literatūrologo Kajetono Nezabitauskio parengtą pirmą iliustruotą lietuvišką elementorių *Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos*, išleistą Vilniuje 1824 m. (beje, tai vienintelis sveikas knygos egzempliorius, esantis Lietuvoje), ir kt.

KNYGOS, PARVEŽTOS IŠ CHARKOVO VALSTYBINIO M. GORKIO UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS

Po senojo Vilniaus universiteto uždarymo 1832 metais, dalis jo bibliotekos fondo pateko į 1804 metais įsteigtą Charkovo imperatoriškąjį universitetą (iš viso 4 321 knygų egz. (1 339 knygų pavadinimų)) (Brensztejn, 1925, p. 90–92). Kalbant apie šių knygų specifiką, 1834 m. caro valdininkų buvo nuspręsta uždaryto Vilniaus universiteto bibliotekos knygas, kurios nebuvo padalintos tarp Vilniaus Romos katalikų dvasinės akademijos ir Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos, perduoti besikuriančiam Kijevo universitetui, o jei kurios pasirodys jam nereikalingos, – Charkovo universitetui. Tokiu būdu Kijevo universitetas pirmiausiai rinkosi aktualiausiajam pasaulietinę mokslinę literatūrą, o mažiau aktualius ir reikalingus (daugiausia leidinius iš teologijos srities) paliko Charkovo nuožiūrai.

Praėjus daugiau kaip šimtmečiui, 1957 m. balandžio 16 d. L. Vladimirovas kartu su VU rektoriumi J. Bulavu kreipėsi į SSRS aukštojo švietimo ministrą Viačeslavą Jeliutiną su prašymu nurodyti Charkovo universitetui grąžinti senojo Vilniaus universiteto bibliotekai priklausiusias knygas. Gavus Sovietų Sąjungos aukštojo švietimo ministro pritarimą dėl knygų perdavimo ([mašin-

raščio kopija], VUB RS F47–1504, 37), tais pačiais metais savo sutikimą davė ir Charkovo valstybinis universitetas, tačiau atrinktos „lietuviškos“ knygos Vilnių pasiekė tik 1959 metais. Iš viso Charkovo universitetas grąžino Vilniui 666 senų knygų egz. ([rankraščiai, mašinraščiai], VUB RS F47–766) (pagal mūsų bibliotekos darbuotojų atliktą knygų peržiūrą buvo rasti 656 spaudiniai su požymiais, kad kažkada šie leidiniai buvo saugomi būtent Charkove). Deja, dėl nepalankiai susiklosčiusių istorinių aplinkybių (po 1917 m. Spalio perversmo vykęs Rusijoje pilietinis karas ir ypač Antrojo pasaulinio karo audros), į Charkovo universiteto biblioteką patekusi senojo Vilniaus universiteto bibliotekos dalis buvo skaudžiai praretinta. Žinant, kad 1835 metais į Charkovo imperatoriškąjį universitetą buvo išvežta 4 321 tomas knygų, grįžusių knygų dalis sudaro tik mažiau kaip 1/6 (arba šiek tiek mažiau nei 15 proc.) viso išvežto kiekio (dabartiniame BAV fonde knygos, grįžusios iš Charkovo, sudaro tik 4 proc. visų šiame fonde esančių leidinių).

Grupuojant knygų iš Charkovo BAV fonde dalį pagal amžius, spaudiniai pasiskirsto taip:

- a) XVI a. knygų yra 82 vnt. (arba 12 proc. knygų dalies iš Charkovo ir 0,4 proc. viso BAV fondo)
- b) XVII a. – 302 vnt. (arba 46 proc. ir 2 proc.)
- c) XVIII a. – 264 vnt. (arba 40 proc. ir 1 proc.)
- d) XIX a. – 7 vnt. (arba 1 proc. ir 0,04 proc.)

Ir dar 1 leidinio leidimo datos nepavyko nustatyti.

Tiek iš kitų Sovietų Sąjungos miestų, tiek iš Charkovo grįžusios į Vilnių knygos turėjo tam tikrus požymius, leidusius nustatyti leidinių buvusią saugojimo vietą. Akivaizdžiausias požymis buvo keli tipai antspaudų su įrašais: *Biblioth. Caes. Univer. Charcov.* arba *Библиотека императорск. Харьковск. Университета* (retkarčiais pasitaikydavo ir antspaudas su įrašu: *Центральная библиотека X. V.*). Kitas dažnas ir būdingas požymis yra balta lipdė nugarėlės viršuje, kurioje yra iš dalies spausdintas, iš dalies įrašytas numeris iš trijų elementų – raidės B ir šalia romėniško skaičiaus, o po apačioje esančiu brūkšneliu – kokio nors arabiško skaičiaus (pvz.: *B.V/254* arba *B.XII/633* ir pan.). Toks pat šifras iš lipdės dažnai būna įrašytas pieštuku ir knygos priešlapyje ar antraštiniame lape. Gana dažnai knygoje iš Charkovo galima užtikti ir kažkada atlikto bibliotekos fondų patikrinimo antspaudą *Проверено Ц[ентральная] Н[аучная] Библиотека] 1939* arba *1945*.

Kaip jau minėta, iš Charkovo sugrįžusių knygų kolekcijoje, palyginti jas su knygomis, parvežtomis iš Kijevo, gana didelę dalį sudaro religinio turinio

veikalai. Tačiau ir „charkovietiškoje“ dalyje randame nemažai garsių pasaulietinių leidinių, kaip antai pirmą spausdintą lenkų teisės rinkinį vad. *Laskio statutą* (Kraków, 1506), kadaise labai populiarių karo vadovėlių – J. J. Wallhausenno *L'art militaire pour l'infanterie* (Franeker, 1615), gerai žinomą XVII a. (iš dalies ir XVIII a.) Europos mokslo sluoksniuose vokiečių jėzuito K. Šeinerio veikalą apie Saulės dėmes – *Rosa ursina* (Bracciano, 1630) ir kitų darbų.

KNYGOS, PARVEŽTOS IŠ SSRS VALSTYBINĖS V. LENINO BIBLIOTEKOS MASKVOJE

Apie Vilniaus viešosios bibliotekos knygų ir muziejinių eksponatų, išvežtų per Pirmąjį pasaulinį karą, buvimą SSRS valstybinėje V. Lenino bibliotekoje Maskvoje (buv. Rumiancevo muziejus ir biblioteka) L. Vladimirovas sužinojo iš minėto menotyrininko Pauliaus Galaunės. Prieš oficialiai kreipiantis į šią instituciją, padedant pagalbininkams, buvo ištirti V. Lenino bibliotekos katalogai ir remiantis išlikusiais knygų priešlapiuose nuosavybės ženklais – lipdėmis *Виленская публичная библиотека* konkrečiai nustatyti „vilnietiški“ knygų egzemplioriai. Taigi bendrame VU rektoriaus Jono Bučo ir L. Vladimirovo 1956 m. vasario 10 d. kreipimesi į SSRS kultūros ministeriją buvo prašoma, kad visos 1915 m. išvežtos iš Vilniaus viešosios bibliotekos į tuometį Maskvos Rumiancevo muziejų ir biblioteką knygų bei muziejinių eksponatų kolekcijos būtų grąžintos Vilniaus universitetui ([mašinišio kopija], VUB RS F47–1504, 1). Išvežtieji spaudiniai – tai XV–XVIII a. kirilikos knygų kolekcija (234 egzemplioriai), aprašyta Aleksandro Milovidovo kataloge, iš jų tokių spaustuvininkų, kaip antai kirilikiškosios spaudos pradininko Švajpolto Fiolio, LDK spaudos pirmieivio Pranciškaus Skorinos, leidybos „krikštaitėvio“ rusų ir ukrainiečių žemėse Ivano Fiodorovo ir kt. (Описание славяно-русских старопечатных книг, 1908). Be kirilikos knygų, tarp išvežtųjų leidinių J. Bučo ir L. Vladimirovo rašte minimas ir pirmasis lietuviškas Vilniaus leidinys – Mikalojaus Daukšos *Katekizmas* (1595 m.).

Leidimas atgauti šias knygas buvo duotas 1956 m. gegužės 8 d. Rusijos SFSR kultūros ministro pavaduotojo Ivano Kondakovo (Keršytė, 2011, p. 46). Deja, lyginant su A. Milovidovo katalogu, grąžinama buvo tik apie 1/3 Vilniaus viešosios bibliotekos kirilikos knygų kolekcijos. I. Kondakovo rašte taip aiškinama: *Rusijos SFSR kultūros ministerija ir valstybinė Sovietų Sąjungos Lenino biblioteka turi galimybę perduoti valstybiniam Vilniaus universitetui 79 senas kirilikos*

knygas (sąrašas 1), kitų 9 knygų (sąrašas 2) yra tik vieninteliai egzemplioriai, todėl jos negali būti gražintos. Prireikus, Vilniaus universiteto bibliotekos senų kirilikos spaudinių fondas gali būti papildytas iš dubletinio Lenino bibliotekos fondo ([mašinarščio kopija], VUB RS F47–1504, 9). Vienintelė senoji lietuviška knyga, anuomet gražinta iš Maskvos – M. Daukšos *Katekizmas* – buvo surasta kiek vėliau (Vilniaus universiteto istorija, 1977). Gegužės pabaigoje nuvykęs į Maskvą priimti knygų bibliotekininkas N. Feigelmanas vėliau prisiminė: <...> *buvau pakviestas į salę, kur perdavimo komisijos akivaizdoje man iškilmingai buvo įteikta mažutė, bet brangi M. Daukšos Katekizmo knygutė, išleista 1595 metais. Knygą į rankas man įdavė mokslo darbuotoja N. Čerkašina. Drebėdamas dėl šios knygutės saugumo, ją išiuvau į švarko vidinę kišenę. Taip šių unikalų knygų atgabenau į mūsų Smuglevičiaus salę* (Feigelmanas, 1997, p. 23).

Grįžtant prie gražintų kirilikos leidinių, tikslų jų skaičių dabartiniame Kirilikos knygų fonde yra sunku nustatyti. 1956 m. gegužės 24 d. knygų perdavimo akte, kurį kaip Maskvos atstovas pasirašė SSRS valstybinės V. Lenino bibliotekos Retų spaudinių skyriaus vedėjas Benediktas Kozlovskis, o Vilniaus – N. Feigelmanas, buvo pateiktas 80 gražinamų knygų egzempliorių sąrašas ([mašinarščio kopija], VUB RS F47–1504, 11–14), tačiau dabar peržiūrėjus knygas su tokiomis antraštėmis ir leidimo duomenimis *de visu*, iš šių spaudinių tik 67 turi V. Lenino bibliotekos žymą, t. y. įrašą *Провер[ено] М[узей] К[нигу]*, arba įrašytą priešlapyje inventorinį numerį, pvz., *инв. 3855, инв. 6864* ar pan., atitinkančią numerį perdavimo akte ([mašinarščio kopija], VUB RS F47–1504, 6–8) (kituose egzemplioriuose šių žymų neišliko dėl stipriai išvalytų priešlapių juos restauruojant). Maža to, tikrinant fondą rastas dar 21 leidinys, turintis priešlapyje šios Maskvos bibliotekos žymą, tačiau be jokių požymių, rodančių, kad šios knygos kažkada priklausė Vilniaus viešajai bibliotekai. Greičiausiai tai visiškai su Lietuva nesusiję leidiniai, perduoti Vilniaus universitetui vietoj tų Vilniaus viešosios bibliotekos knygų, kurių Maskva nesutiko perleisti.

Dabar parvežtosios iš Maskvos knygos (88 vnt.) sudaro 22 proc. viso Kirilikos knygų fondo arba (remiantis jau minėtu A. Milovidovo katalogu) beveik 38 proc. visų 1915 metais išvežtų kirilikos leidinių. Šie spaudos paminklai, anot L. Vladimirovo, *rečiausių knygų kolekcija* (Aukštaitytė, 1997, p. 15), kartu su viena didžiausių lietuviškos raštijos ir kultūros brangenybių M. Daukšos *Katekizmu* nepaprastai praturtino senojo Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinius.

MARTYNO MAŽVYDO *KATEKIZMAS*

Labai trumpai aptariant M. Mažvydo *Katekizmo* atsiradimą Vilniaus universiteto bibliotekoje reikėtų pažymėti, kad ši knyga niekada prieš tai nebuvo Vilniuje, tačiau L. Vladimirovo pastangomis *Katekizmas* po ilgų klajonių po kaimyninius kraštus pagaliau pasiekė tikrąją savo paskirties vietą – Lietuvą. Apskritai L. Vladimirovas vėliau išsitarė, kad *tai yra įdomiausia mano gyvenimo istorija, o Katekizmas – vertingiausia iš gražintų knygų* (Aukštaitytė, 1997, p. 15).

Pradėjęs 1956 m. senų knygų gražinimo akciją Vilniaus universiteto bibliotekos direktorius L. Vladimirovas nesiliovė nuolat galvojęs apie pirmąją lietuvišką knygą. Jo pokalbiuose su įvairių miestų bibliotekininkais daug kalbėta apie spėjamą šios knygos saugojimo vietą. L. Vladimirovas buvo girdėjęs, kad kažkur Ukrainoje pastebėtas jos pėdsakas, bet komandiruotė į Kijevą neatnešė rezultatų. Pagaliau po įtemptų paieškų atkakliojo Vilniaus „seklio“ žvilgsnis nukrypo į Odesą...

Šioje vietoje norėtusi trumpai paminėti žmones, kurie padėjo Lietuvai gauti šią neįkainojamą knygą. Tai visų pirma Odesos universiteto profesorius Saulas Borovojus, informavęs L. Vladimirovą, kad matė knygą Odesoje. Taip pat Zuzana Feigenbergaitė-Heltzerienė – Šiaulių pedagoginio instituto dėstytoja, L. Vladimirovo įpareigota suieškoti Odesos valstybinės mokslinės M. Gorkio bibliotekos kataloge *Katekizmo* bibliotekinę kortelę ir nuodugnai nurašyti iš jos visą informaciją ir saugojimo šifrą. Beje, pačios knygos tuo metu nebuvo lentynoje, nes jos prireikė besimokančiam lietuvių kalbos skaitytojui! Paminėtinas ir Lietuvos KP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus, susitaręs su tuomečiu Ukrainos vadovu savo bičiuliu A. Kiričenko, kad būtų leidžiama L. Vladimirovui mainais gauti iš Odesos bibliotekos lietuvišką unikumą.

Perdavimo aktas pasirašytas 1957 m. sausio 9 dieną. Odesiečiai sutiko perduoti M. Mažvydo knygą, vietoj jos paprašę kitų vertingų Juodosios jūros uostamiesčiui retų knygų. Tai Vilniaus universiteto bibliotekos raritetai, kurių buvo po kelis egzempliorius:

Ortelius, Abraham. *Theatrum orbis terrarum*. Antwerpen, 1570.

Статут Великого Князства Литовского. Vilnius, 1588.

1957 m. gegužės 30 d. M. Mažvydo *Katekizmas* buvo įrašytas į Vilniaus universiteto bibliotekos inventorinę knygą kartu su M. Daukšos *Katekizmu*, Konstantino Sirvydo *Žodynu* (1642) ir Teodoro Lepnerio *Prūsų lietuviu* (1744) (Braziūnienė, 1997, p. 14).

IŠVADOS

Senų ir vertingų knygų grąžinimas Lietuvai galėjo būti įgyvendinamas tik tokios charizmatinės asmenybės kaip Vilniaus universiteto direktorius Levas Vladimirovas dėka. Šiame labai nelengvame reikale jam labai padėjo jo lojalumo naujai sovietinei santvarkai įrodymai: komunisto partinis bilietas (nuo 1948 m.), dalyvavimas Antrajame pasauliniame kare sovietų puseje, kurio metu užsitarnavo kapitono laipsnį bei „Raudonosios žvaigždės“ ordiną už drąsą (1944 m.), taip pat praeityje darbas LSSR vyriausybės institucijose. Apsiginti nuo kaltinimo lietuvišku nacionalizmu ypač pagelbėjo L. Vladimirovo rusiška pavardė. Visi šie veiksniai, taip pat, anot L. Vladimirovo gero pažįstamo ilgamečio LSSR aukštojo ir spec. vidurinio mokslo ministro Henriko Zabulio (1927–2010), bibliotekos direktoriaus „nesutaikomas charakteris, drąsa bei atkaklumas“ padėjo Lietuvai 1956–1959 m. atgauti beveik 18 000 senosios Vilniaus universiteto bibliotekos spaudinių (iš apie 60 000 visų išvežtų knygų) iš buv. Leningrado, Kijevo, Charkovo, dalį 1915 m. išvežtos kirilikos knygų kolekcijos iš Maskvos bei parvežti į Lietuvą M. Mažvydo *Katekizmą* (1547) iš Odesos. Iš grąžintų leidinių buvo sudarytas vadinamasis BAV (lot. *Bibliotheca Academiae Vilnensis*) fondas, taip pat nepaprastai praturtinti ir senųjų slaviškų knygų – kirilikos – bei senųjų lietuviškų knygų fondai (tarp parvežtų knygų yra minėtas M. Mažvydo *Katekizmas*, M. Daukšos *Katekizmas* (1595) ir *Postilė* (1599), S. Jaugelio-Telegos ir kt. *Knyga nobaznistes krikscioniszkos* (1684), F. Skorinos leistas *Apaštalas* (1525), *Ostrogo Biblija* (1581), *Trečiasis Lietuvos Statutas* (1588) ir kiti vertingi leidiniai).

Rengiantis paminėti L. Vladimirovo 100 metų jubiliejų, buvo nuspręsta 2011–2012 metų sandūroje *de visu* peržiūrėti ir tiksliai suskaičiuoti visą VU bibliotekoje, Retų spaudinių skyriuje esantį BAV fondą, taip pat nustatyti, iš kurios konkrečiai SSRS vietos kiekviena knyga parkeliavo į Vilnių. Patikrinimo metu nustatyta, kad iš viso šiame fonde yra 17 853 vnt. leidinių, o išsiaiškinus spaudiniuose paliktus juos saugojusių institucijų nuosavybės ženklus, buvo galima pasakyti, kad iš Sovietų Sąjungos mokslų akademijos bibliotekos Leningrade buvo parvežti 9 265 vnt., iš Ukrainos SSR mokslų akademijos bibliotekos Kijeve – 7 037 vnt., iš Charkovo valstybinio universiteto bibliotekos – 656 vnt. (likusių 895 leidinių, arba 5 proc. viso BAV fondo, „kilmės“ vietos vis dar nepavyko nustatyti).

NEPUBLIKUOTI ŠALTINIAI

[Iš *Ukrainos Valstybinės viešosios bibliotekos grąžintų senojo Vilniaus universiteto bibliotekos knygų aktai ir sąrašai 1958 m.*], [rankraščiai, mašinraščiai]. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS) F47–710, lap. 1.

[*Knygų, gautų mainų ir kt. keliu, sąrašai, 1959*], [rankraštis]. VUB RS F47–736.

[*Knygų grąžinimo iš kitų TSRS bibliotekų VVU bibliotekai klausimu*], [rankraščiai, mašinraščiai]. VUB RS F47–766.

[*Knygų grąžinimo Vilniaus universitetui klausimu, 1956*], [mašinraštis]. VUB RS F47–578, lap. 4–5.

[*Mainai, perdavimo aktai ir sąrašai, 1958*], [rankraščiai, mašinraščiai]. VUB RS F47–671, lap. 88–92 ir 93–96.

[*Senienų muziejaus eksponatų grąžinimo iš Maskvos valstybinio istorinio muziejaus susirašinėjimo medžiaga 1954–1956*], [mašinraštis]. VUB RS F47–1596.

[*Vilniaus universiteto išvežtų ir išgrobstytų vertybių grąžinimo byla*], [rankraščiai, mašinraščiai, mašinraščių kopijos]. VUB RS F47–1505.

[*Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos išvežtų turtų paieškų dokumentai. D. 1. 1956–1962*], [mašinraščio kopija]. VUB RS F47–1504.

VLADIMIROVAS, Levas. [*Apie pastangas grąžinti universitetui priklausiusias knygas*], [rankraštis]. VUB RS F145–775.

VLADIMIROVAS, Levas. [*Atsiminimų apie darbą VUB fragmentai*], [rankraštis]. VUB RS F145–550, lap. 22.

VLADIMIROVAS, Levas. *Daugiau dėmesio senos knygos kolekcijoms* [rankraštis]. VUB RS F145–726.

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai: kolektyvinė monografija. [Alfredas Bumblauskas ... [et al.]. Vilnius, 2009. 1030, [2] p. ISBN 9789955335337.

AUKŠTAITYTĖ, Nika (1997). Kaip profesorius Levas Vladimirovas grąžino Vilniaus universiteto bibliotekos lobius. *Lietuvos aidas*, gegužės 7, p. 1, 15.

BRAZIŪNIENĖ, Alma (1997). Kaip Mažvydas grįžo į Vilnių. *Literatūra ir menas*, sausio 4, p. 3, 14.

BRENSZTEJN, Michał (1925). *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832*. Wilno, 161 s.

ENDZINAS, Arnoldas (1985a). Imperatorinės Romos katalikų Dvasinės akademijos biblioteka. *Knygotyra*, nr. 10(17), sąs.1, p. 52–62.

ENDZINAS, Arnoldas (1985b). Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos bibliotekos likimas. *Knygotyra*, nr. 11(18), sąs. 1, p. 59–69.

FEIGELMANAS, Nojus (1975). *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 492 p.

- FEIGELMANAS, Nojus (1997). Rūpėjo lietuviškų knygų likimas. *Tarp knygų*, nr. 3, p. 22–24.
- GALAUNĖ, Paulius (1982). *Lietuvos kultūros turtų likimas*. Chicago. 107 p.
- JAKŠTAS, Jonas (1959). Sua fata habent libelli. *Švyturys*, nr. 19, p. 25.
- KERŠYTĖ, Nastazija (2011). Vilniaus senienų muziejaus vertybių susigrąžinimo iš Rusijos problemos. *Knygotyra*, nr. 56, p. 33–55.
- MATULAITYTĖ, Stasė (2004). *Senoji Vilniaus universiteto astronomijos observatorija ir jos biblioteka*. Vilnius. 414 p. ISBN 9986196574.
- PACEVIČIUS, Arvydas (2005). *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: dingęs knygos pasaulis*. Vilnius. 311 p. ISBN 9955601795.
- PETRAUSKIENĖ, Irena (1961). Įdomi ir vertinga kolekcija. *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis 1958–59*. Vilnius, p. 143–150.
- Vilniaus universiteto istorija, 1803–1940* (1977). Redakcinė kolegija: Jonas Kubilius (pirmininkas), Vytautas Merkys (atsakingasis redaktorius)... [et al.]. Vilnius. 342 p.
- VLADIMIROVAS, Levas (2005). Autobiografija. *Bibliotekininkystei reikia pašaukimo ir meilės...: atsiminimai apie Levą Vladimirovą*. Sudarytoja Audronė Glosienė. Vilnius, p. 23–28. ISBN 9986197961.
- VLADIMIROVAS, Levas (1956). Gražus draugystės gestas. *Literatūra ir menas*, birželio 9.
- VLADIMIROVAS, Levas (1967). Kaip man teko ieškoti senų leidinių. Iš *Šviesa*. New York, nr. 1, p. 26–31.
- VLADIMIROVAS, Levas (1970). 400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje. *Kultūrų kryžkelėje*. Redakcinė kolegija: J. Jurginis...[et al.]. Vilnius, p. 5–88.
- Описание славяно-русских старопечатных книг Виленской публичной библиотеки (1490–1800 гг.)*. Составил А. И. Миловидовъ. Вильна, 1908. 160 с.
- МЯСКОВА, Тетяна Євгенівна (2005). *Бібліотека Імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.)*. Київ. 183 с. ISBN 9660235062.
- Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*, т. 6 (т. 3а). С.-Петербург, 1891, с. 481–963.

LEVAS VLADIMIROVAS AND THE PERIPETEIA OF THE BOOK RETURN OF THE OLD VILNIUS UNIVERSITY LIBRARY

INA KAŽURO, EVALDAS GRIGONIS

SUMMARY

The authors make an attempt to elucidate and summarize activity of Levas Vladimirovas as Director of Vilnius University Library (further on referred to as VUL) in 1956–1959 returning to Vilnius books which belonged to the old VUL as well as other institutions connected with the old Vilnius University and which were taken out in the first half of

the 19th c. to Russia. L. Vladimirovas managed to get the books back from the four libraries of Soviet Union in Moscow, Leningrad (present-day Saint Petersburg), Kiev and Kharkiv, though in the 19th c. and in the beginning of 20th the books were allotted to yet more educational and scholarly institutions of the Russian Empire (such as Tartu and Kazan Universities, etc.). There has been an investigation carried out of two collections of the Rare Book Department (i.e., books of the restored old VUL – Bibliotheca Academiae Vilnensis – and collection of Old Slavic books) in the years 2011–2012 and an exact number of returned books was estimated. The article presents the results of this investigation.